

Lidia Pryłowska

J K N I B O

Bydgoszcz

O S O B O W O Ś Ć

P E D A G O G A S Z K O Ł N E G O

(Doniesienie z badań)

W szkole środowiskowej, tj. placówce dydaktyczno-wychowawczej, która w środowisku lokalnym jest organizatorem społeczności wychowującej, nauczycielem specjalistą zajmującym kluczową, bo inspirującą pozycję, jest pedagog szkolny.

Stąd istnieje potrzeba:

po pierwsze - poznania warunków, jakie winien spełniać pedagog szkolny, ażeby mógł należycie wywiązać się z powierzonego mu zadania;

po drugie - określenia ich specyfiki względem warunków stawianych nauczycielowi - wychowawcy.

Tak sformułowana potrzeba stanowi problem badawczy niniejszego opracowania.

Nauczycielami zajmuje się odrębna dziedzina nauki, zwana "pedeutologią". Pedeutologowie piszący o nauczycielu, stosując różnorakie metody, starają się uchwycić "wzór" dobrego nauczyciela.

Jedni czynią to drogą dedukcji, wychodząc z założeń dotyczących istoty i celów wychowania postulują psychiczne właściwości osób nadających się do spełniania tej funkcji. Tak postępowali: Jan Władysław Dawid (O duszy nauczyciela, Ruch Pedagogiczny 1912 r.), Mieczysław Kreutz (Osobowość nauczyciela wychowawcy, Encyklopedia Wychowania 1938 r., t. 3), Zygmunt Mysłakowski (Co to jest talent pedagogiczny, Ruch Pedagogiczny 1925 r., nr 1-2), Stefan Szuman (Talent pedagogiczny, 1938r.), Stefan Baley (Psychologia wychowawcza w zarysie, 1938 r.), których rozprawy zostały powtórnie wydane w 1959 r. przez Win-

centego Okonia (Osobowość nauczyciela. Rozprawy, Warszawa 1959 r.).

W polskiej literaturze psychologiczno-pedagogicznej rozważaniami teoretycznymi zajmowała się między innymi Maria Grzegorzewska w trzech cyklach "Listów do młodego nauczyciela" (Warszawa 1947, 1958, 1961).

Z dokonanego tu, przykładowo przecież, przeglądu polskich prac dedukcyjnych, zwanych również normatywnymi, o osobowości łatwo zorientować się, że ich autorzy nie posługiwali się terminem "osobowość", jako że termin ten wprowadzony został do nauki pod koniec XIX w. przez psychiatrów francuskich. Tym niemniej używając terminów: "dusza", "psychika", "talent", itp. mają na myśli zespół względnie trwałych swoiście ustrukturalizowanych cech psychicznych człowieka warunkujących jego ustosunkowanie się do rzeczywistości. Tak pojmowana osobowość jednostki, choć w jakimś stopniu uwarunkowana jest przez pewne jej właściwości neurofizjologiczne, jest - zdaniem Tadeusza Jaroszewskiego (Osobowość Polska rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego, "Oświata i Wychowanie", 1975 r., nr 4 344) - przede wszystkim wytworem socjalizacji kontaktów i współżycia z innymi ludźmi, społecznego działania, miejsca, jakie zajmie w społeczeństwie, przyswojenia sobie przez nią sposobów działania, języka, wartości kultury materialnej, duchowej i innych wytworów interakcji ludzkiej. Drudzy pedeutologowie badają osobowość nauczyciela - wychowawcy metodą empiryczną, polegającą na wyliczeniu cech rzeczywistych wychowawców (jest to faza analizy), a następnie określają stopień ich nasilenia (jest to faza indukcji).

Empirycy informacje otrzymują czterema drogami:

pierwsza - od wybranych nauczycieli, do których zwracają się o wymienienie cech, które im ułatwiają, ewentualnie utrudniają pracę dydaktyczno-wychowawczą. (Tak postępował np. Tadeusz Malinowski¹⁾, który zadał 600 nauczycielom pytanie: "Kto najbardziej nadaje się do pracy pedagogicznej?").

1) T. Malinowski, Nauczyciel i społeczeństwo. Warszawa 1968

- druga - od przełożonych nauczycieli, którzy w charakterze tzw. "kompetentnych sędziów" wymieniają pożądane i niepożądane cechy u podwładnych nauczycieli (Przykładem jest Józef Kozłowski²⁾, który wzór idealnego nauczyciela ustalił na podstawie postulatów wysuwanych przez pracowników nadzoru szkolnego.),
- trzecia - od uczniów, do których zwracają się z pytaniem, jakie cechy winien ich zdaniem posiadać dobry nauczyciel (Najobszerniejszą i najbardziej znaną pracą z tego zakresu jest monografia Jana Bohuckiego³⁾),
- czwarta - przez analizę cech psychicznych znanych z historii wielkich wychowawców (Metodą biograficzną ustalał ideał nauczyciela Stanisław Dobrowolski⁴⁾).

Wspólną cechą prac empirycznych, zwanych także indukcyjnymi, jest to, że osobowość rozumie się tutaj jako model, tj. schemat pożądanego stanu rzeczy. Jest rzeczą oczywistą, że modele nauczyciela - wychowawcy zawarte w pracach empirycznych nie są bezpośrednim odzwierciedleniem rzeczywistych zachowań ludzkich, lecz wyrażają aspiracje i plany pewnych osób lub grup osób zamierzających zmienić lub stworzyć wzory społeczne (tj. idealne obrazy osobowości).

W niniejszym opracowaniu ustalam wzór osobowy pedagoga szkolnego metodą empiryczną. Informacje uzyskałam od nauczycieli zbiorczych szkół gminnych i szkół miejskich woj. bydgoskiego, w których pracowali pedagodowie szkolni. Nauczyciele wymienionych środowisk odpowiadali na ankietę, w której między innymi postawiono pytanie: "Jakie cechy osobowości są wg Pana/i niezbędne dla wypełniania funkcji pedagoga szkolnego?".

136 respondentów podało 838 odpowiedzi w 83 słownych wariantach, tj. cechach. 32 warianty odrzuciłam, ponieważ były to

2) J.Kozłowski, Nauczyciel a zawód. Warszawa 1966.

3) J.Bohucki, Osobowość nauczyciela w świadomości młodzieży. Katowice 1965.

4) S.Dobrowolski, Struktury umysłów nauczycieli. Warszawa 1959.

bądź hipostazy (miły, czarujący), bądź synonimy (zapałony, zaangażowany), bądź też wyrażenia nieokreślone z użyciem słowa raczej. Stąd po eliminacji ostatecznie pozostawiłam 593 odpowiedzi w 51 słownych wariancie cech osobowych.

Niektóre z cech, takie jak: talent pedagogiczny, takt pedagogiczny, optymizm pedagogiczny i autorytet, są cechami złożonymi. Jeśli idzie o talent pedagogiczny to przypuszczam, że respondenci pojmowali go tak, jak Maria Lipowska (Problem talentu pedagogicznego, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Toruńskiego 1953, z. 1-4), tj. jako wysokie, czy nawet wybitne uzdolnienie oddziaływania na młodzież i kształtowania jej osobowości wg określonego wzoru (ideału). Uważam, że talent pedagogiczny nie ma jednolitej struktury, lecz na pojęcie to składa się szereg zdolności i umiejętności. Uważam też, że w skład talentu wchodzi następujące cechy: miłość, względnie życzliwość dla młodzieży i tzw. optymizm pedagogiczny, czyli wiara w możliwości rozwojowe wychowanka w pożądanym kierunku. Elementem koniecznym jest również zdolność budzenia w młodzieży jej zaufania i przywiązania niezbędnego do nawiązania z nią kontaktu wychowawczego.

Takt pedagogiczny, jak wynika z dawno zapomnianej pracy Grzegorza Burzyńskiego "Takt pedagogiczny w wychowaniu współczesnego człowieka" (Lublin 1937), to umiejętność indywidualnego traktowania wychowanka, wyrażająca się w pożądanym oddziaływaniu na niego bez wywoływania zbędnych konfliktów. Polega on na wnikliwości pedagogicznej, powadze, łagodności, sprawiedliwości, dobroci. Zatem takt pedagogiczny jest również cechą złożoną, wymagającą od nauczyciela poważnego opanowania wewnętrznego, czyli dużej umiejętności panowania nad swoimi emocjami i popędami. Podobnie złożony charakter ma autorytet (prestiż), polegający na umiejętności skłonienia uczniów do akceptowania postulatów wysuwanych przez wychowawcę.

Następna czynność katalogowania cech wymagała przyjęcia określonej koncepcji struktury osobowości, tj. istoty i liczby elementów, z których jest ona złożona, oraz zachodzących między tymi składnikami relacji.

Definicji na ten temat jest bardzo wiele, każda z nich posiada pewne zalety i wady. Ostatecznie zdecydowałam się na

proposycję Włodzimierza Szewczuka⁵⁾. Idąc za propozycją Tadeusza Mądrzyckiego⁶⁾ następujące elementy: pogląd na świat, plan życia, samowiedzę, samokrytykę i sumienie połączyłam w jeden element nadając mu nazwę "postawy". W tej sytuacji termin "charakter" spadł do roli zespołu postaw jednostki.

Ostatecznie przyjęta przeze mnie struktura osobowości składa się z następujących elementów:

- 1) zainteresowania,
- 2) wola,
- 3) postawa wobec pracy,
- 4) postawa wobec siebie,
- 5) postawa wobec innych,
- 6) temperament,
- 7) wiedza,
- 8) zdolności.

Najważniejszym składnikiem osobowości jest - zdaniem respondentów - właściwa postawa wobec innych (71,3%), a w tym wobec uczniów (35,0%). Właściwą postawę wobec innych charakteryzują następujące cechy (= rysy): szczerłość (23,5% ankietowanych), cierpliwość (19,1%), sprawiedliwość (1,47%). Pozostałe cechy, jak: poszanowanie godności innych, bezinteresowność, dyskrecja, skromność, wielkoduszność i lojalność, były rzadziej wymieniane. Na drugim miejscu wśród składników osobowości uplasowała się wiedza (51,5%). W skład wiedzy - zdaniem ankietowanych - wchodzi następujące rysy: szeroki zakres wiedzy psychologicznej i pedagogicznej o potrzebach dziecka (47,0%), wyśse wykształcenie (5,9%) i systematyczność w uzupełnianiu swej wiedzy (3,7%).

Trzecim z kolei składnikiem osobowości są zdolności wychowawcze (27,9%). Najwyżej ankietowani oceniają kontaktowość, polegającą na umiejętności indywidualnego podejścia (35,2%). Na drugim miejscu wśród zdolności wychowawczych uplasował się takt pedagogiczny (12,5%); na trzecim - umiejętność organi-

5) W. Szewczuk, Psychologia. Warszawa 1970, t.II

6) T. Mądrzycki, Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw. Warszawa 1970

zowania środowiska wychowawczego (11,8%), następnie autorytet i umiejętność likwidowania konfliktów oraz talent pedagogiczny. Na czwartym miejscu wśród składników osobowości znalazł się temperament (26,5%). Zdaniem nauczycieli pedagog szkolny ma być człowiekiem zrównoważonym (18,4%) o pogodnym usposobieniu (10,3%). Następne miejsca zajęły: postawa wobec pracy (20,6%), postawa wobec siebie (9,6%), zainteresowania (3,7%). Przedstawione tu wyniki badań można porównać z wynikami uzyskanymi przez Tadeusza Malinowskiego. Jak już wspomniałam, T.Malinowski zadał 600 nauczycielom pytanie: "Kto najbardziej nadaje się do pracy pedagogicznej?". Respondenci akceptowali głównie walory moralne. I tak na ogólne cechy charakteru (opanowanie, siłę woli, wartości moralne itp.) zwróciło uwagę 33,8% badanych. Na właściwy stosunek do innych - 34,6%, na stosunek do pracy - 14,5%, stanowczości i konsekwencji wymagało 13,1%, zamiłowania i zainteresowania zawodowe wymieniło 23%, o temperamencie wypowiedziało się 12,7%, z czego 11,7% opowiadało się za temperamentem żywym, cechy intelektualne wymieniło 16%, z tego 11,6% wymaga wysokiego poziomu inteligencji, o gruntownym wykształceniu pisało 12,5%, o dobrym przygotowaniu zawodowym - 5%.

Porównanie wyników moich badań z wynikami T.Malinowskiego, mimo odrębnego celu badania, odmiennej koncepcji struktury osobowości, wskazuje na duże podobieństwa. Wyrażają się one w tym, że podstawową cechą osobowościową dobrego nauczyciela i dobrego pedagoga szkolnego są przede wszystkim rysy jego charakteru, głównie jego stosunek do innych, zwłaszcza dzieci. Możliwe, że ten stan rzeczy jest rezultatem niezmienności celów wychowania lansowanych przez władze oświatowe. Aldona Jawłowska w Biuletynie Komitetu Badań i Prognoz PAN, Polska 2000, 1972, nr 5, pt. "Człowiek i wartości. Możliwości i granice przewidywania" (s. 54), powołując się na nieopublikowane studium J.Bylińskiego, stwierdza: "Zestawienie celów wychowania podawanych w programach i obowiązujących nauczycieli w ciągu ostatnich 25 lat wskazuje na nieznaczne przesunięcia zarówno w treści, jak i w formie wskazań władz oświatowych".

Poważną różnicę możemy zaobserwować w stosunku do

wiedzy. W 1968 r. tylko 5% nauczycieli było przekonanych o konieczności dobrego przygotowania zawodowego. Obecnie za potrzebą szerokiego zakresu wiedzy wypowiedziało się 47% ankietowanych.

Trudno w tej chwili powiedzieć, czy stwierdzona tu różnica jest wynikiem wpływu czasu, czy też specyficzną cechą osobowości pedagoga szkolnego. Z wypowiedzi niektórych nauczycieli (7 wypadków), że "pedagog szkolny winien posiadać takie cechy osobowości jak każdy nauczyciel", należałoby raczej wnioskować, iż specyfika warunków, jakie winien spełniać pedagog szkolny względem warunków stawianych nauczycielowi - wychowawcy, jest wyłącznie różnicą ilościową.

Kończąc rozważania dotyczące osobowości pedagoga szkolnego, należy stwierdzić, że efekt niniejszych dociekań, mających charakter wstępny, należy oceniać w dwóch kategoriach: "rzeczowej" i "instrumentalnej". W kategorii "rzeczowej" efekt sprowadza się do wniosku o braku specyfiki warunków, jakim powinien odpowiadać pedagog szkolny względem warunków stawianych nauczycielowi - wychowawcy.

W kategorii "instrumentalnej" efekt sprowadza się do następujących stwierdzeń:

- 1) z powodu różnych koncepcji osobowości pytania ankietowe powinny być pytaniami zamkniętymi;
- 2) należy dążyć do ujęcia wzoru kompletnego, tzn. uwzględniającego całokształt cech, postaw i zachowań.

Dalsze badania, mające objąć również samych pedagogów szkolnych, nadzór oświatowy, a przede wszystkim przedstawiciele pozaszkolnego środowiska wychowującego przy zastosowaniu różnorodnych technik badawczych, mogą doprowadzić do zmiany efektu "rzeczowego" niniejszych dociekań.